

Արքեպիսկոպոս Կիսով տպած Աստուածաշունչին մէջ մոլորութիւններ կան: Ինքը Նուիրակը քննած է Ոսկան Արքեպիսկոպոսի, որ կ'ըսէ թէ ինք ի Հռոմ կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւն տուած է եւ հաստատուն կը ֆայ նոյն դաւանութեան վրայ, ինքն Աստուածաշունչը կը տպէ հայ հին ձեռագիրներու համեմատ, եւ երբ տպագրութիւնը վերջանայ, պիտի ղրկէ Ս. Ժողով, որպէս զի եթէ սխալ մը կայ՝ ուղղուի: Ոսկան կը խնդրէ որ իւր մէկ աղգականը եւ ուրիշ քանի մը հայ պատանիներ Ուրբանեան դպրանոց ընդունուին քահանայութեան պատրաստելու, եւ իրեն նպաստ մը տրուի: Վասն զի Աստուածաշունչին շատ փնտաւած է եւ այլն: Կ'որոշուի որ Աստուածաշունչի տպուած մասերը ղրկէ, իրեն 50 սկուդ տրուի՝ եթէ կամաւոր մոլորութիւն մտածած չէ, իսկ պատանեաց յարմարութիւնը քննուի:

Սոյն տարին Դեկտ. 14ի Յստին մէջ (1668, 303. 27) Ոսկանայ Աստուածաշունչի տպուած մասերու վրայ եւ Զրիստոնէականի վրայ քննութիւններ կը կատարուին: Դարձեալ 1671 Մարտ 17ի Յստին Արձանագրութեան մէջ (1671, 57. 1) կը կարգաւ՝ թէ ինչպէս Ս. Ժողովն Ոսկանին հրամայած էր, որ Լիվոնոյ երթայ եւ հոն տպարան հաստատէ, հիմայ եկած է նա Հռոմ եւ կը խնդրէ՝ որ իրեն թոյլ տրուի Մարսիլիա երթալու եւ հոն տպարան բանալու, եւ կամ իրեն նպաստել հետեւեալ կերպով՝ 1. կամ տալ իրեն որ եւ է գումար մ'իւր գրամական անձկութեան մէջ (ինչպէս որ Փիորենցայի Նուիրակն ալ հաստատած էր անձկութիւնը), կամ հրաման ղրկել Քննութեան Ս. Ժողովոյ Լիվոնոյի ներկայացուցչին, որ ետ տայ իր տպած Աստուածաշունչին քսան օրինակը, զոր գրաւած է իւր մոլորութիւններ բովանդակող, եւ կամ 2. իրեն որոշ ամսական մը տրուի, եւ կամ ուրիշ կերպով մը իրեն օգնուի, այսինքն շուտով սրբագրուի Խորհրդատեարը, զոր Քննութեան Ս. Ժողովոյ ղեկած է քննելու, որպէս զի տպէ եւ ծախէ, նոյնպէս Սաղմոս եւ ուրիշ գրքեր, զորոնք պիտի ղրկէ սրբագրութեան, շուտով քննուին, որպէս զի կարենայ տպել եւ վաճառել: Կ'որոշուի՝ որ ապրուստին համար առ ժամն գումար մը տրուի, Աստուածաշունչը Բարսեղ Վ. իսկ Խորհրդատեարը P. Knab Դոմինիկեան անմիջապէս թարգմանեն եւ քննուի, որպէս զի ամենայնի խելամուտ ըլլալէն ետեւ՝ ըստ այնմ հրաման տրուի Լիվոնոյ. իսկ Ս. Ժողովոյ Քննութեան գլուխ՝ որ հաճին շուտով վերջացնել քննութիւնները եւ որոշումին տան, որպէս զի Ոսկան Արքեպիսկոպոսն այնմ վարուի:

Ելեալ Խորհրդատեարն ու Սաղմոսը տպագրած չէ Ոսկան, անտարակոյս Ս. Աթոռէն թոյլտուութիւն չընդունելուն:

Վիեննա, 10 Յոյ. 1913:

Հ. ԳՐ. ԳԱԼԵՄՔԵՆԵՐՆԱՆ

ՀՌՈՄԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1579ԻՆ Է

Ինքնասերներու քով ընդունուած էր՝ թէ Հռոմայ մէջ տպուած առաջին հայերէն գիրքն ըլլայ «Տօմար Գրիգորեանն, Եւաթոնական. Որ եղեւ իշխանութեամբ հրգոյս արքայ Փափոյն եւ այլ թագաւորացն: Կալմեցաւ ի մեծն Հռովմն, ի քաղաքն արքայ առաքելոյն ի ԹՎ. ՌԵԶԴ. Romae, ex typographia Dominici Basae, MDLXXXIII.» (= 1584):

Ասոր գլխաւոր Եկատակարանէն կ'իմանանք, թէ «Թարգմանեցաւ տօմարս եւ տօնացուցրս ի լատին լեզուէ ի հայի, եւ տրպագրեցաւ ի նոյն քաղաքն ի մեծն Հռովմ»

առ ոտս գլխաւոր առաքելոց սրբոցն Պետրոսի եւ Պողոսի. հրամանաւ սուրբ Փափին Գժի Գրիգորի: Եւ ի հովուապետութեան Հայոցն ի Հռովմ Կարտինալ Սանթա Սէւէրինին ի վերակացոյ տնտեսութեան պարոն Սուլթանլա Թուխաթցոյն զոր Փռանկն Մարգանտոն կոչէ՝ ձեռնառութեամբ տէր Եովանէս Տէրգնոցոյ եւ Թեղադրութեամբ որդո՞ իմի Ոսպատուրին ի վայելումն ամենայն հայկազուն ուսումնասիրաց . . .» Եւ ամբողջ գործոյն մէջ 14 անգամ Տէրգնոցին ինք զինք ընթերցողաց աղօթից կը յանձնէ այսպիսի խօսքերով. «Զփծուն զրիչս զտէր յովանէս Տէրգնոցիս զգիտեալս մեղք մի ողորմայիւ արժան առնեք զձեզ աղաչեմք»։ «Մի մեղադրէք եղբարք, զի առաջին արուեստն է»։ «Զկալմոյ բողոքակացս զծառայս ձեր զտէրս մի ողորմախ անտես չառնեք»։ Եւն։

Սոյն Տէրգնոցի ամուսնացեալ քահանայն Տէր Եովհաննէս, որ իւր գաւակներով Ամիգ քաղքէն եկած էր Հռոմ, արդէն 1583 Փետր. 7ին իբրեւ տեղւոյն հայ հասարակութեան զխաւորներէն մին նամակ կը գրէ առ Դաւիթ Պատրիարք Նրուսաղեմի։ Սոյն նամակին բովանդակութենէն կ'իմացուի թէ ինքն երկար ատենէ ի վեր Հռոմ է։ Ինք բաց ի վերոյիշեալ Տոմարէն, 1586ին Վենետիկի մէջ Սաղմոս մը տպագրած է։ Ետտ հաւանական է՝ որ նաեւ գործակից եղած Բլայ վերոյիշեալ Տոմար Գրիգորեանի հայերէն արտերուն փորագրութեան։

Բոլորովին անձանութ էին ցայսօր սոյն Տոմարին հայերէն տառերուն փորագրութեան պարագաներն, այն տառերուն՝ որոնք յետոյ իրր երկու դար գործածուեցան Վատիկանի եւ Պրպագանդի կրկին տպարաններուն մէջ տպագրուած բազմաթիւ դրքերուն համար։ Եանկարծաճաք անակնկալ մ'էր՝ երբ 1912ին Հռոմայ Bibliotheca Vallicellana կուչուած պետական գրադարանին մէջ, որ երբեմն վանքի մը գրադարան էր, կը զբաղէի, «K 17», Թուարքեալ ժողովածոյին մէջ (էջ 176) առջեւս ելաւ հայատիպ յայտարարութիւն մը, տպուած ի Հռոմ 1579ին։ Ասոր մէջ կը ծանուցուէր որ սոյն «նոր գիրը», Գրիգոր ԺԳ. գիտուն Ս. Բահանայապետին հրամանաւ Պարիսի Ռոբերդ Գրանթոն (Rob. Granjon) վարպետը փորագրած էր։ Սոյն Յայտարարութեան տպագրական մեծութիւնն էր 28×17.02 սմ. իսկ թղթին ամբողջական մեծութիւնը 36×25. մեծադիր էջ մը միայն՝ որու վրայ 33 տող հայերէն՝ իբր նմոյշ տառերու, եւ յիշատակարան տպուած էր։

Այդ սկսեք այսպէս՝

Armenici Characteres. Gregorii XIII. Pont. Opt. Max. iussu, nunc primum Romae incis. (Այսինքն՝ Հայ տառեր, հրամանաւ Գր. ԺԳ. Մեծի Ս. Բահանայապետի, արդ առաջին անգամ Հռոմայ մէջ փորագրուած։)

Ասոր կը յաջորդեն՝

«Հրամանաւ ամենասուրբ տեառն մերոյ ՏՐ Գրիգոր Նրորդոտասան Հրոմայեանկան | Փափուն։ Երինեալ եւ կատարեցաւ այս նոր գիրս եւ պատմաս ի մեծն ար եւ հրջակաւ | որ մայրաքաղաքն Հրոմայ, ընդ հովանեաւ սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պողոսի։ Ի ծն | ընդենէն ան եւ Փրկչին մերոյ Յի. Բի. Ն. Շ. Հ. Թ. եւ ի թվականէ մեծի հայոց. Ն. Ի. Ը. ամին. | օգոստոսի. ԺԹ. աւրն չորեքշաբթի | ի հայրապետութիւն ար Թադէոս ամ հայոց կաթողի | կոսին. եւ տի Ոսպատուրին։

Իբրեւ հայ տառերուն նմոյշ՝ յառաջ կը բերուին՝

«Սաղմոս ի գաւիթ, Ծ. Ժ. Գ. Աւրհնեցէք զտէր ամ աղինք . . . | Տէրունական աղաւթն. Հայր մեր . . . | Աւետիք Գարրիէլ հրեշտակապետին. Ողջոյն ընդ քիզ

Մարիամ. . . | բանք ժբ. առաքելոց պարտ է գիտենալ յամենեքեան որք են բարեպաշտ քրիստոնեա. Հաւատամ ի մի ան. . .», (Համառոտ Հանգանակն Նիկիոյ):

Նոր տող՝ «Գոհութիւն եւ փառք եւ պատիւ եւ երկրպագութիւն սրբոյ երբորդութեան եւ միասնական անութի հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտենից: Ամէն:

«Ռուպլերոսի Նրանժեօն Փարիզացոյ գիրսափորիչ վարպետիս ձեռամբ կազմեցաւ | այս նոր գիրս եւ այս յիշատակարանս ի մեծն հըռոմ ռ. Շ. Ն. թ.:

„Rob. GranIon Parisien. incidebat.

Romae. 1579“

Տերնցի 1587ին հայրենիք դարձած միջոցին՝ ստիպուած էր երկար ատեն Գնալ Մարսիլիա, ուր հայերէնի թարգմանած է Le Chevalier Paris et la Belle Vienne.

Վիեննա, 7 Մայ. 1913:

Հ. ԳՐ. ԳԱԼԷՄՊՆԱՐԵԱՆՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱԿՆԵՐԿ ՄԸ ԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ԳՐԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Ուշագրաւ երեւոյթ մըն է, վերջին ժամանակներս մանաւանդ, Նախասական-ազգագրական, կրօնախօսական եւ քաղաքակրթական պատմական այն լայնածաւալ շարժումը, որուն կը մասնակցին յարգիս այն ազգերը, որոնք բարձրագոյն գիտակցութենէ մը կը յօժարին այսօր նաեւ իրենց անցեալը ճաննալ եւ գնահատել: Գոհունակ սրտով կրնանք օրինակ առնուլ՝ հայ գրերու գիւտին 1500 տարուան Յոբելեալը, որ բերկրանքով լեցուց ճշմարտապէս հայ սրտերը. եւ յօբելեան տօնել՝ արգէն խնկապէս գնահատել է նախնեաց արգասիքները, որպէս զի արգասաւորեն նոր սերնդեան ուժերն ալ եւ նոր յառաջագիտութեանց ճամբաներ հարթեն: Մեր գրերուն գիւտը, իբր պատմական եղելութիւն մը, պէտք եղածին պէս գնահատելու, յարմար կը գտանք նկատել զայն ընդհանուր գրերու պատմութեան լուսոյ տակ, սակայն միայնքերիս չէ ուսումնասիրութիւն մը տալ, այլ ընդհանուր ակնարկ մը միայն կարճ ի կարճոյ:

Կարեւոր առիթը վերն ըսուած շարժման ինչպէս յառաջ նշելուպէս այսօր եղած է՝ երբայական սրբազան մատենագրութիւնը — Ս. Գիրքը, որ շատ հարցեր յուզեց, Այս եւ նախորդ դարերու հոս հոն կատարուած պեղումներն եւ

անոնց արդիւնքը շտապով գաղափարներու այդպէս արին գործածուեցան եւ ամենաստուար մասնագրութեան մը ծնունդ տուին: Նկատի չառնելով այս տեղ վէճերու արդիւնքը, այս ստորոգ է որ գիտութեան համար շահեկան արդիւնքներ ձեռք բերուեցան: Պատմագրին ալը մինչեւ օրս մարդկութեան մթին անցեալին մէջ ի զուր վերու վար շարժելէն ետեւ հազիւ թէ մեր թուականէն 5—6 դար յառաջ կրնար պատմական կուռաններ գտնել — Յունաց դասական ջըմանէն սկսած. մինչ այսօր 3000—4000 տարիներու տատաղէն ունի առջեւը: Այսօր կրնանք ընդհանրապէս մարդկութեան քաղաքակրթութեան ընթացքին հետեւիլ, այսինքն հանդիսատեսն ըլլալ իւրաքանչիւր ազգի թափած ձիգերուն, գտած փառքին, վերջին բախտին: «Գիտութիւնը, կը գրէր ողբացեալ Վիլհելմը, խելամուռ եղած է, որ այսօրուան եւրոպացին՝ չէ միակ եւ ճշմարիտ մարդը, այլ սորվեցաւ յարգանք դգալ նաեւ ինչ որ ուրիշ գեանին վրայ յառաջ եկած կամ լաւ եւս կատարելագործուած է: Այսուհետեւ չի նկատեր ինք զինքն իւր համագոյնստոյն ու՝ սիլինդրոյն» (cylindre) իբր գագաթը բուրդի մը, որուն ստորագոյն աստիճանները կազմողք իբր թէ քամահելի կրթութեան տէր եւ վարդենի ազգեր ըլլալին»: Այս համոզման եկան, ինչպէս ըսինք, ձեռք բերուած գիւտերով ի մասնաւորի արձանագրութիւններով, որոնք հազարաւոր դարերու մէջէ բերած հասուցած են մեզի հին քաղաքակրթութեան արգասիք-